

Kunst en Cultuur

Nabeschouwing op een visitatieronde

Juli 2014

Kunst- en cultuuropleidingen in Nederland. Nabeschouwing op een visitatieronde

In 2012-13 hebben wij een groot aantal opleidingen gevisiteerd die, binnen de geesteswetenschappen, functioneren onder de brede noemer 'Kunst en Cultuur'. De gesprekken met collega's, studenten en alumni van tien universiteiten hebben ons de kans geboden om breed en gedetailleerd kennis te nemen van de manier waarop in Nederland de universitaire studies - en op de achtergrond van het onderwijs: het onderzoek - op het gebied van de kunst en cultuur georganiseerd zijn en werken. De commissieverslagen, telkens gewijd aan één instelling en opgesteld binnen een sjabloon dat ontworpen is voor een NVAO-accreditatieprocedure, lieten niet toe de gehele inzet en de complexiteit van de problematiek te bespreken. Daarom hebben wij na afloop van het hele proces, met overzicht en enige afstand, enkele overwegingen geformuleerd die betrekking hebben op de stand van de kunst- en cultuurstudies in het algemeen. We gaan hierbij niet in op strikt onderwijskundige aspecten of problemen, zoals bijvoorbeeld het (relatieve) belang van de bachelorscripties of de toetsing. We bieden onze reflecties op persoonlijke titel en buiten de NVAO-kaders aan, als bescheiden bijdrage aan de discussie over de toekomst van de geesteswetenschappelijke opleidingen in Nederland.

Aan de orde is vooreerst de manier waarop de Nederlandse universiteiten het kennisveld in kaart brengen, organiseren en ontwikkelen van de geesteswetenschappen of cultuurwetenschappen, opgevat als de studie van de vorm gegeven betekenissen waarin een samenleving zich uitdrukt of bestaat. En vervolgens: hoe de universiteiten kennis doorgeven, en via het onderwijs en via de vorming van jonge onderzoekers publiek toegankelijk maken. De universiteiten hebben in het recente verleden de traditionele cultuurstudie, met haar focus op een historische benadering van voornamelijk de beeldende kunsten en de literatuur, op de cultuurgeschiedenis en op de etnografie, grondig herschikt. Die herschikking hangt samen met recente inzichten en resultaten van het onderzoek en de studie van de cultuur. De academische aandacht heeft zich verbreed tot nieuwe kunst disciplines en nieuwe artistieke media, tot intermediale kunst en de massacultuur. Het onderscheid tussen wat men de 'hoge' en de 'lage' cultuur placht te noemen is vervluchtigd en de canon wordt verbreed of principieel in vraag gesteld. De traditionele geo-culturele verdeling, waarbij de kunstwetenschappen zich voornamelijk op Westerse kunst entten en de etnografische zich op niet-Westerse stamculturen richtten, vervaagt. Er zijn nieuwe thema's ontwikkeld. Het interdisciplinair onderzoek binnen de menswetenschappen introduceert nieuwe concepten en onderzoeksmethodes.

Dit alles eist inderdaad het herdenken van het kennisveld. Alle universiteiten, en daarbinnen vele studierichtingen, hebben hierop een eigen, specifieke visie ontwikkeld en hebben daarbinnen keuzes gemaakt en eigen nieuwe opleidingsprofielen ontworpen, vaak naast de (vernieuwde) kunsthistorische studies. Tot in de naamgeving¹ – gaande van de opsomming van cultuurvelden of beroepen tot de naam van 'algemene cultuurwetenschappen' - blijkt dat de herschikking bijna steeds een *verbreding* inhoudt, en dit zowel wat betreft het objectdomein, als wat betreft de

¹ Bijvoorbeeld: muziekwetenschappen, theaterwetenschappen, design, architectuurgeschiedenis, film- en mediastudies, religie, museum- of conservatorstudies, cultuurmanagement....

benadering(en) en de methodes². Men wil –omdat het *moet* – méér doen dan vroeger. Het onvermijdelijke probleem van de onstudeerbaar lijkende veelheid, wordt door de verschillende opleidingen opgelost door wat principieel binnen het vernieuwde studiegebied van de cultuurstudie valt *de facto* toch in te perken en zo beheersbaar te houden. Dat kan door zich te beperken qua domein of benadering en door als opleiding een scherper en meer gespecialiseerd profiel aan te bieden. Soms evenwel wordt het verbrede aanbod – althans officieel en in de communicatie – aangehouden, maar wordt de studie *feitelijk* toegespitst door deze te organiseren als een ‘degustatiemenu’ (wat de studenten van zeer veel laat proeven – wat aangeboden wordt zijn dan *de facto* de specifieke onderzoeksinteresses en specialisaties van de stafleden) en/of volgens een buffetformule (die de keuze doorschuift naar de student, die dan zelf *ad hoc* kiest uit een zeer breed aanbod). Het heikele punt is hier dat de kennis en methodologie die de student na drie of vier jaar daadwerkelijk verworven heeft het kennisdomein mogelijk slechts op een zeer eclectische en – wat problematischer is – zeer arbitraire manier afdekt.

Twee benaderingen

Binnen het geheel van de cultuurstudies kan men twee zeer verschillende benaderingen (en tradities) onderscheiden. In werkelijkheid kruisen ze elkaar gedurig, en ze komen vandaag samen in veel vormen van onderzoek. Toch lijkt het zinvol om ze inhoudelijk, *met het oog op de vraag hoe men succesvol academische basisopleidingen kan inrichten*, te onderscheiden.

Men kan de cultuurstudie opvatten en beoefenen als de studie van de *betekenissen* (voorstellingen en praktijken) waarmee mensen leven en hun samenleven organiseren. Centraal staat dan de vraag naar de ‘culturele identiteit’ en de manier waarop deze gevormd, uitgedrukt of gerepresenteerd, en gepercipieerd of beleefd wordt. Dit cultuurbegrip is afkomstig uit de klassieke menswetenschappen, zoals de fundamentele of wijsgerige sociologie en de antropologie. Deze studie is relatief domeinonafhankelijk: de vragen of problematieken zijn niet primair objectgericht. De kunst heeft binnen deze benadering a priori geen bijzonder statuut. De reden waarom de kunsten als studiegebied interessant kunnen zijn volgt uit de omstandigheid dat de kunst op een meer expliciete, vrije, bewuste en experimentele manier waarnemingen (en daarmee ook betekenissen) materialiseert dan andere vormen van betekenisproductie, en de betekenisverdichting die daaruit ontstaat de cultuuronderzoeker behulpzaam kan zijn. Maar ze heeft het nadeel dat het bestudeerde domein om precies dezelfde reden uitzonderlijk is en aan representativiteit verliest. Op de vraag hoe de studie van de kunst – zelfs zeer breed genomen – zich verhoudt tot de studie van de cultuur is er inderdaad geen eenvoudig antwoord.

Men kan de cultuurstudie anderzijds opvatten en beoefenen als het bestuderen, duiden en analyseren van *symbolische producten*: het uitgangspunt is dan een ‘*werk*’ (een specifiek kunstwerk, een artistiek oeuvre, een kunstgenre...) en wat het werk ‘*zegt*’ of ‘betekent’ en doet. Deze vorm van cultuurstudie bestaat uit het duiden van bijzondere (verzamelingen van) objecten of aspecten van objecten, die enerzijds verbonden zijn met de ‘intenties’ van de makers, opdrachtgevers, gebruikers en hun maatschappelijke en historische situatie, anderzijds met de materiële en institutionele mogelijkheden en beperkingen van de gebruikte media, en met de geschiedenissen en tradities die de voorbeelden, de gewoontes en de codes hebben opgeleverd om met die mogelijkheden en beperkingen om te gaan. De basislaag van deze vorm van ‘hermeneutisch’

² Naast historisch ook economisch, sociologisch, religiewetenschappelijk, antropologisch, taalwetenschappelijk...

begrijpen is het contextualiseren. Dit cultuurbegrip is eerder afkomstig uit de kunstgeschiedenis in brede zin en uit een reeks mediumgerichte of domeingebonden disciplines zoals de literatuurwetenschappen, beeldtheorie, theaterwetenschap, musicologie, designgeschiedenis enz. Het gebied van de kunst (smal of breed genomen) is binnen deze benadering wel bijzonder relevant, aangezien het cultuurbegrip hier *'waardebetrokkenheid'* (in de zin van Max Weber) impliceert: de 'cultuur' die bestudeerd wordt betreft hier een materiële productie van werken of cultuuruitingen die een samenleving waardevol en belangrijk genoeg beschouwt om ze te maken, door te geven en steeds te herinterpreteren, en/of die voldoende kwaliteitsvol, complex en relevant zijn om een duidingsinteresse op te wekken.

Het spreekt vanzelf dat de twee benaderingen – de eerste vertrekkend vanuit een breed antropologisch cultuurbegrip, de tweede objectgericht – een ideaaltypisch statuut hebben, en dat *de facto* de benaderingen elkaar kruisen en deels overlappen. Het is verkieslijk, en misschien zelfs vanzelfsprekend, dat de gevormde academische onderzoeker vertrouwd is met de beide benaderingen, en voor zijn/haar eigen onderzoekswerk een beredeneerde combinatie zal maken van beide. Maar het staat vast dat het verwerven van de basiskennis van de cultuurtheoretische basisliteratuur, van de belangrijkste problematieken, en van de (ook empirische) onderzoeksmethoden die verbonden zijn het cultuurwetenschappelijk onderzoek (enquêtes, statistische analyse, enz.), op zichzelf al flink wat tijd en studie vraagt. Oppervlakkigheid leidt hier naar het isoleren en simplificeren van concepten en verklaringsmodellen afkomstig uit de sociale wetenschappen of cultuurtheorie, die dan, losgeknipt van sociaalwetenschappelijke theorievorming en onderzoeksmethodologie, *ad hoc* 'toegepast' worden binnen een concrete analyse of eerder een vrije historisch-contextualiserende duiding, en daar een genuanceerd begrip van de concrete complexiteit in de weg staan. Hetzelfde geldt voor de studie van een (of enkele) objectdomeinen of van een discipline binnen de historisch-hermeneutische benadering. Het vraagt flink wat tijd en studie om een objectdomein (muziek, architectuur, theater....) te verkennen, voldoende overzicht te hebben om zich te kunnen oriënteren, kennis te nemen van de eigen concepten en specifieke vraagstellingen van de discipline, en vertrouwdheid te verwerven met de materiële en de theoretische specificiteit van (soorten van) 'werken' om ze in hun complexiteit te kunnen benaderen en te 'duiden'.

We stellen de vraag, op basis van het geheel van zowel de goede als de minder overtuigende resultaten van door ons bezochte opleidingen, of het überhaupt mogelijk is modale (bachelor)studenten binnen een basisopleiding van 180 studiepunten in de *beide* genoemde cultuurbenaderingen in te leiden. We menen dat men zeker niet kan verwachten dat de student daarbij zelf uit een heterogeen aanbod van onderwijsonderdelen en vooral van onderwijsinhouden een studeerbaar samenhangend pakket kan samenstellen. Het lijkt ons met andere woorden beter om de (op zichzelf zeer verantwoorde) interesses van de actuele *onderzoeksagenda* binnen de cultuurstudie niet direct als uitgangspunt te nemen voor het vormgeven van de academische *basisopleidingen*. Men dient deze basisopleidingen immers – en dat kan op zeer verschillende manieren – prioritair zo in te richten dat de student voldoende kennis, zin voor complexiteit en diepgang kan verwerven om zich de academische houding en benadering te kunnen eigen maken. Binnen de meer theoretische of analytische cultuurbenadering die uitgaat van het antropologisch cultuurbegrip vraagt dit dat men vooreerst een voldoende brede en diepgaande vertrouwdheid verwerft met de (geschiedenis) van de

verschillende cultuurtheorieën, met de verschillende methoden om feiten of gegevens te kiezen, te ordenen en te conceptualiseren, en met de manier waarop men een vraagstelling ontwikkelt, een studie uitvoert en evalueert. In de historisch-hermeneutische benadering gaat het vooreerst om het verwerven van een overzicht met behulp waarvan men een werk kan situeren en contextualiseren, om inzicht in de mogelijkheden en beperkingen van een medium of objectdomein, teneinde zo een specifiek werk genuanceerd te kunnen lezen en in te schatten wat het doet en kan betekenen. Het is zeer zinvol om de cultuurtheoretische studie aan te vullen met een grondige introductie in een kunstdiscipline, of een domeingerichte studie aan te vullen met een introductie in de cultuurtheorie. Maar voor het verwerven van zin voor complexiteit en genuanceerd denken is een nevenschikking van vele (op zichzelf zeker interessante en waardevolle) introducties in een veelheid van domeinen en benaderingen niet voldoende. De academische basisvorming vraagt dat men langer en dieper op een specifieke problematiek of een vraagstelling kan doorwerken dan in een aantal opleidingen nu mogelijk is.

De culturele betekenis van de studietijd

De visitatie brengt een tweede problematiek aan, die de ontwikkelingen binnen het universitair onderwijs in het algemeen betreffen, maar bijzonder relevant zijn voor de cultuurstudies. Het gaat er om de rol van de universiteit als cultuurdrager. De universiteit is de instelling die kennis ontwikkelt, bewaart, doorgeeft, en zo publiek ter beschikking stelt. De groep wetenschappers die op een kennisdomein werkt draagt gezamenlijk de maatschappelijke verantwoordelijkheid voor het beheren van die kennis. De geesteswetenschappen *bestuderen* de cultuur niet alleen, maar zijn zelf een belangrijk centrum van cultuur*productie* en van hoogst belangrijke ‘symbolische arbeid’. Doceren en studeren houdt met andere woorden in dat men deelneemt aan een vitaal cultureel proces, in het bijzonder in laatmoderne samenlevingen waar de levensvormen en de cultuur minder en minder door traditie worden gedragen, maar heterogeen zijn, en binnen de academische context afstandelijk, reflexief en kritisch benaderd kunnen worden. De vraag naar de zin en het belang van de cultuurstudie dient (ook) in dit perspectief geplaatst te worden. We merken echter dat de academische cultuurstudie dit nauwelijks nog lijkt te kunnen of te durven zeggen, maar zich legitimeert door de taal te spreken van wat Georg Franck het ‘mentaal kapitalisme’ noemt en door een kortzichtig nuttigheidsdenken. De (cultuur)studie zou dan dienen, ofwel om de interesses van de klant-student professioneel te richten en diens capaciteiten om later professioneel succesvol te zijn te ontwikkelen, en/of ze zou dienen om de kennisarbeiders te leveren die de arbeidsmarkt (vandaag) vraagt en kan gebruiken. Ook de cultuursector wordt nu immers door het beleid en de samenleving tot de dienstensector gerekend, en culturele instellingen worden als ‘gewone bedrijven’ benaderd. Het universitair onderwijs wordt met het oog daarop geprofileerd en ingericht. Dit blijkt onder meer uit de programma’s en zelfs de (nieuwe) naam van opleidingen, de manier waarop de student als een contractpartij wordt benaderd, het invoeren van de zgn. beroepsgerichte stages tijdens de studie, enz. Met vele anderen willen we eraan herinneren dat de universitaire opleidingen hiermee hun licht onder de korenmaat laten en studenten te zeer beperken in de ontwikkeling van hun academische vermogens, omdat de specifieke en unieke waarde van een academische basisstudie erin ligt dat ze juist niet klaarstoomt voor de arbeidsmarkt van vandaag, juist niet aansluit bij hoe de wereld draait, maar integendeel de student enkele jaren van zijn leven precies daarvan vrijstelt, en laat participeren aan een andere, meer vrije ‘onderneming’ – een leven van gezamenlijke

studie en reflectie. De studie is er evenmin op gericht om private interesses van de student te ontwikkelen, maar om gedurende enkele jaren deel te nemen aan iets wat meer omvattend en van een andere orde en dynamiek is dan het eigen leven, en méér is dan wat men bij aanvang van de studies reeds van de wereld kent. Dit alles in de vaste overtuiging dat precies deze studie-ervaring later, in het professionele leven en voor de inbreng in de samenleving, een belangrijk ‘verschil’ kunnen maken, en zullen resulteren in een zeer nuttige bijdrage *sui generis*. Het centraal stellen voor de cultuurstudie van de deelname aan de ‘symbolische arbeid’ sluit het beroepsperspectief en intensieve betrokkenheid van de opleidingen op de actuele kunst- en cultuurwereld in het geheel niet uit. Maar ze plaatst ze zo wel in een ander perspectief.

De cultuurstudies staan onder druk. Ze worden meer dan andere studierichtingen bijna gedurig gereorganiseerd en hervormd. De visitaties hebben, voor de verschillende clusters van de geesteswetenschappen, behoorlijke problemen laten zien. Deze hebben zeker te maken met een reeks omstandigheden. De hoogstnodige, belangwekkende inhoudelijke hervorming van de cultuurstudies vraagt belangrijke investeringen: om voldoende kritische massa te halen, om sterke programma’s ‘doceerbaar’ te maken, om de kwaliteit van de docenten te garanderen. Ze is in Nederland echter gepaard gegaan met allerhande besparingen, met gedwongen fusies van opleidingen en afstemming van programma’s en specialisaties van de opleidingen, met een riskante beperking van de studieomvang en met het terugvallen op de voorhanden expertise van het gereduceerde docentencorps. Ook de - op zich zeer zinvolle - internationalisering stelt onderwijskundige en vakinhoudelijke problemen. Maar de problemen hebben zeker ook te maken met het feit dat de Kunst- en Cultuurwetenschappen, en wellicht de universiteiten als geheel, zich te zeer en te gemakkelijk schikken naar een maatschappelijk en politiek discours dat hun prioriteiten opdringt die zich niet altijd laten verenigen met het wezen van de cultuurstudie, en hen de ruimte ontnemt om studenten mee te nemen in een opleidingstraject dat intrinsiek verweven is met het domein dat zij vertegenwoordigen.

Michael Astroh (Universiteit Greifswald), Andreas Fickers (Universiteit Luxemburg), Susan Legêne (Vrije Universiteit Amsterdam), Geert Lernout (Universiteit Antwerpen), Hans Van Maanen (Universiteit Groningen), Bart Verschaffel (Universiteit Gent), Mariët Westermann (Mellon Foundation New York).